

СЕСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ ЯК СОЦІАЛЬНА І ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Федоришин Г.М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Діти в Україні стикаються з жорстоким поведінням, булінгом та неповагою. Чимало з них стають жертвами сексуального насильства та експлуатації. У статті висвітлено питання попередження жорстокого поведіння з дітьми та психологічної реабілітації осіб, які зазнали сексуальної наруги. Розкрито зміст поняття «сексуальне насильство». Визначено особистісні, сімейні, соціально-психологічні фактори сексуального насильства та його наслідки для особистості. Виокремлено сім'ї групи ризику стосовно внутрішньосімейного сексуального насильства над дітьми.

Ключові слова: особистість, сім'я, сексуальне насильство, жертва, жорстоке поведіння.

Постановка проблеми. Сексуальне насильство або розбещення – це залучення дитини за її згодою або без такої до дії з сексуальним забарвленням з дорослим, або з особою, старшою за неї не менш, ніж на 3 роки, з метою отримання останньою сексуального задоволення або матеріальної вигоди. Згода дитини на сексуальний контакт не дає підстав вважати його ненасильницьким, оскільки дитина: не володіє свободою волі, перебуваючи в залежності від дорослого; може не усвідомлювати значення дій дорослого в силу функціональної незрілості; не може повною мірою передбачити всі негативні для себе наслідки цих дій [1].

Чимало з дітей стають жертвами комерційної сексуальної експлуатації – втягнення у проституцію, виготовлення порнографії. Набирає обертів дитячий секс-туризм. Ратифікований Україною додатковий протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, визначають дитячу проституцію як «практику, коли дитина використовується з метою отримання сексуальних послуг особами за винагороду або будь-яку іншу форму компенсації» (стаття 2b). За даними сайту compassion.com більшість дітей, що займаються проституцією, – віком до 12 років. Організація ЕКПАТ у своїх дослідженнях торгівлі дітьми наводить цифру у 1,2 млн дітей, які щороку стають жертвами торгівлі, при чому 80% з них страждають саме від сексуальної комерційної експлуатації (дані проекту dosomething.org).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання попередження жорстокого поведіння з дітьми особливо гостро постає в Україні і є предметом вивчення багатьох науковців та практиків у галузі філософії (В. Ананьїн, Д. Метілка та ін.), психології (О. Безпалько, Т. Журавель, О. Лютак, Н. Максимова, Г. Федоришин, Т. Цюман та ін.), педагогіки (Л. Войтова, Т. Гончарова, І. Зверева, О. Коломієць, Ю. Поліщук та ін.), соціології (О. Бойко, Л. Герасіна, В. Закірова, А. Ноур та ін.), юриспруденції (Н. Ахтирська, І. Бандурка, А. Блага, Н. Лесько та ін.). Теоретичне й практичне розв'язання проблеми сексуального насильства знайшло відображення у діяльності міжнародних та всеукраїнських громадських організацій (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Міжнародний жіночий право-

захисний центр «Ла Страда-Україна», Жіночий консорціум України, український фонд «Благополуччя дітей» та ін.).

Мета статті – проаналізувати фактори й психологічні наслідки сексуального насильства над дітьми, скласти психологічний портрет кривдника, окреслити шляхи попередження насильства над дитиною.

Виклад основного матеріалу. Існує два вікових піки ризику сексуального насильства: діти від двох до шести років та підлітки до 14 років. Перший пік вищий, ніж у підлітковому віці. Це може бути пов'язано з тим, що у підлітковому віці рідше фіксуються випадки сексуального насильства. Серед усіх випадків насильства над дітьми 75% гвалтівники знайомі дітям, і тільки 25% випадків насильство скоюється незнайомими людьми. В 35-45% випадків насильником є родич (батько, брат, вітчим, свекор, дідусь, друг матері, родич), а в 30-45% – далекий знайомий (няня, сусід, близький друг та ін.). Часто сексуальне зловживання дитиною починається у віці 5-9 років, і, якщо не відбувається ніякого втручання, може продовжуватися роками [2].

Висока латентність внутрішньосімейного сексуального насильства обумовлена тим, що це дуже прихований і поступовий процес, в який діти втягуються, часто не підозрюючи про це. Гвалтівнику навіть не потрібно використовувати загрози або фізичний примус. Більшість дітей не можуть чинити опору сексуальному насильству в силу своїх вікових особливостей, залежності від дорослих. Труднощі виявлення дітей, які зазнали сексуального насильства, обумовлені низкою причин, серед яких провідну роль відіграють такі: зневіра населення в ефективність правоохоронної системи (кримінальні справи за фактом внутрішньосімейного сексуального насильства дитини якщо і відкриваються, то немає ніякої впевненості, що вони дійдуть до розгляду на суді); низький рівень знань фахівців, які працюють з дітьми, про особливості поведінки та інші симптоми, що дають підставу запідозрити, що дитина постраждала від сексуального насильства; обивательські уявлення про причини сексуального насильства, звинувачення в усьому, що сталося, самої жертви, а також хибні уявлення про ганебність того, що сталося з дитиною, про «клеймо» на усе життя. Тому багато людей вважають, що краще забути про те, що сталося, і нікому ніколи не розповідати.

До сімейно обумовлених чинників сексуального насильства над дітьми можна віднести патріархально-авторитарний тип організації сім'ї (блокада альтернативних шляхів для сексуального задоволення, влада і контроль з боку глави сім'ї, використання фізичного покарання як виховного заходу, ставлення до потерпілого як до зіпсованої речі); незадовільні взаємини з батьками, особливо з матір'ю (діти отримують недостатню сексуальну освіту, відсутні довірчі взаємини з іншими дорослими, психологічне насильство з боку батьків); конфліктні стосунки між батьками (недостатній догляд за дітьми, порушена рольова структура сім'ї, незадоволеність подружніми стосунками); професійна зайнятість матері (недостатній догляд за дітьми, відсутня емоційна близькість між нею і дитиною); неповна сім'я (емоційна депривація, відсутні знання про статеворольові функції в сім'ї); повна змінена сім'я (табу на інцест не так сильно виражений); наявність хронічних захворювань, інвалідність у матері (відсутній догляд за дитиною та емоційна близькість, соціальна ізоляція); наявність у дорослих членів сім'ї адикцій і як наслідок розгальмування сексуальних потягів, зняття табу на сексуальні відносини з дитиною, розрив емоційного зв'язку з дитиною; соціально-побутові труднощі (гвалтівник є єдиним джерелом доходу сім'ї, родина живе ізольовано, відсутні зв'язки з іншими родичами).

Те, як переносить жертва згвалтування пережитий нею стрес, залежить від того, чи приховує вона ознаки насильства чи, навпаки, оприлюднює з метою судової експертизи. Значною мірою психічний стан потерпілого залежить від реакції оточення – рідних, працівників правоохоронних органів, медико-психологічної служби, друзів. Відомо, що далеко не всі жертви повідомляють про факт згвалтування, оскільки або не усвідомлюють того, що саме сталося (малолітні, з інтелектуальними обмеженнями), або побоюються скептично-презирливих поглядів тих посадових осіб, які мають його засвідчити. Реакція залежить і від віку потерпілих, їхньої освіти, досвіду статевої стосунки, емоційної вразливості, зрештою, сили Я. У гострій фазі, тобто у першому проміжку часу після згвалтування, як правило, почуття потерпілих характеризуються відразу до власного тіла, самоекзамінуванням тілесних відчуттів на кшталт: «Що зі мною?», «Чому саме Я, а не хтось інший?», «Чи Я залишилася тією (тим), що була (був) раніше?», «Що зі мною тепер буде?», «Це ще Я чи вже ні?» тощо. Первинна реакція виявляється в емоційних розладах (занепокоєння і страхи, паніка, депресія, гнів), посттравматичному стресовому розладі, проблемах поведінки, особистісних проблемах і розладах когнітивної сфери. Хоч така поведінка є свого роду криком про допомогу, вона не вітається оточенням і веде до ще більшої соціальної ізоляції потерпілого.

Посттравматичний стрес згвалтування проявляється не стільки в переживаннях із приводу отриманих фізичних ушкоджень, скільки в порушенні сприйняття і прийняття себе як особистості, у деперсоналізації, роздвоєнні Я на згвалтоване, понівечене, принижене і те, що залишилося від нього, що підвладне власній волі [3].

У наступному етапі акомодатії (приспосовування) до триваючого насильства поведінка дитини спрямовується на те, щоб забезпечити максимальну безпеку в умовах насильства або зменшити біль у процесі віктимізації. Ученими виокремлено наступні стадії синдрому акомодатії дітей до сексуального насильства [4]:

1. Секретність. Від дітей вимагають збереження секретності «особливих» відносин з гвалтівником за допомогою брехні, обману, шантажу, погроз, підкупу.

2. Безпорадність. Діти не можуть зупинити насильство, оскільки насильник фізично сильніший за них, у нього влада. Діти не розповідають матері або іншим дорослим про те, що з ними відбувається, оскільки щиро вірять, що мати знає про це і не підтримує їх. Іноді, якщо насильство відбувається вночі, діти прикидаються, що вони сплять і таким чином вони ніби не дають дозволу на дії дорослих.

3. Пастка пристосовування. Навіть якщо дитина розуміє, що «особливі» стосунки з дорослим не дозволені, вона нічого не може зробити, щоб припинити ці стосунки, боїчись накликати на себе або на сім'ю додаткові нещастя і проблеми. Наприклад, гвалтівник погрожує, що у разі викриття він покине сім'ю, і мати і діти помруть з голоду. Не знаходячи виходу, дитина звинувачує (не без участі гвалтівника) себе в даній ситуації і приймає відповідальність на себе. Щоб вижити, вона повинна якось пристосуватися до того, що відбувається, щоб захистити сім'ю від розпаду, захистити мати й інших дітей.

4. Відстрочене розкриття. Розкриття відбувається, якщо: ситуація в сім'ї досягла межі; з'являється рятівник (бабуся, дідусь, друг, учитель); гвалтівник пішов з сім'ї; з'явився доступ до телефону довіри, інших служб, куди можна звернутися; випадковий збіг обставин (наприклад, мати застає гвалтівника на місці злочину).

5. Відступ. Дитина забирає свої слова назад, заперечує, що над нею вчинено насильство. Як правило, така поведінка дитини обумовлена реакцією близьких людей на розкриття або тиском з їхнього боку. Така ситуація частіше відбувається з маленькими дітьми, коли близька людина (наприклад, мати) не підтримує їх. Люди більш схильні приймати брехню дітей, ніж думати, що вони зазнають сексуального насильства.

Віддалені наслідки насильства інтегрують первинні реакції, реакції пристосовування і персональні особливості жертви. До них відносимо труднощі у спілкуванні як з чоловіками, так і з жінками у дорослому віці, у встановленні нормальних сексуальних стосунків, труднощі у створенні власної родини, конфлікти з батьками і своїми дітьми, паттерн насильницької поведінки до найближчого оточення та ін.

Результати аналізу наслідків сексуального насильства над дитиною на рівні суспільства вражають своєю масштабністю і незворотністю [1, 2, 3]: утрата людських життів у результаті вбивства неповнолітніх або доведення їх до самогубства; втрата в особі дітей та підлітків повноцінних членів суспільства внаслідок порушення їх фізичного та психічного здоров'я, низького освітнього та професійного рівня, кримінальної й адиктивної поведінки; втрата потенційних батьків, здатних

виховати здорових у фізичному та моральному значенні дітей; криміналізація сім'ї; зростання кількості розлучень; бездоглядність та безпритульність дітей, жебракування; формування насильницького менталітету нації та ін.

На думку психотерапевтів, жертва зґвалтування може повернутися до того психічного стану активності, який передував психотравмі, у кращому разі протягом 3-4 місяців, а частіше протягом року й довше. Проблеми ж відновлення психічної рівноваги, впевненості у собі, сексуальної активності часто не вдається розв'язати протягом тривалішого часу.

Існує величезна кількість спотворених уявлень про насильника і мотивацію сексуальних злочинів щодо дітей. По перше, вважається, що в 95% випадків насильником може бути тільки чоловік. Досліджень щодо злочинності жінок у цій сфері дуже мало. Однак, за статистикою, 2% гвалтівників – жінки. На думку фахівців, їхня кількість набагато більша, оскільки виявити подібні випадки важче. Жінки традиційно перебувають поруч з дитиною, тому жінкам-насильникам простіше приховати те, що відбувається. По друге, вважається, що гвалтівники належать до людей старшого віку. Проте, зазвичай, це люди до 40 років, 50% з них стають гвалтівниками в 30 років. По третє, існує думка, що сексуальне насильство над дитиною здатна вчинити тільки психічно хвора людина, проте лише 5% з них страждають психічними розладами або порушеннями поведінки і потягів. Близько у 1/3 гвалтівників сформований синдром залежності (алкоголізм чи наркоманія) і лише 1/3 з їх кількості чинили насильство в стані алкогольного та наркотичного сп'яніння [2].

Німецький сексолог Фолькмар Зігуш виділяє наступні типи осіб, які скоюють сексуальне насильство над дітьми: близький член сім'ї (батько, дядько, брат, мати, тітка, сестра тощо), сусід, часто з неблагополучних верств населення або такий, що страждає на алкоголізм, хлопчик пубертатного віку, який набуває свій перший сексуальний досвід на дітях, дуже замкнений підліток чи доросла людина, часто інвалід, який бачить в дітях найбільш доступних чи «підходящих» сексуальних партнерів, «нестатевозрілий» дорослий, який не «награвся у лікаря» в дитинстві, психічно хвора доросла людина, літня людина, яка вирішила заповнити прогалини у своєму сексуальному житті, садист, якому подобається заподіювати біль людям, такий, що не знайшов дорослої жертви, педофіл, ефебофіл чи партенофіл [3].

Відповідно до мотивації сексуального акту виділяється декілька типів злочинців: ситуативних гвалтівників і насильників, що мають певні сексуальні уподобання [4]. У першому випадку буде не вірно вважати, що головною причиною насильства стала специфічна орієнтація – сексуальна перевага дітей. Ситуативних гвалтівників поділяють на кілька типів: регресивні (відрізняються низьким рівнем власної гідності, а також низькою здатністю контролювати імпульси. З цих причин в умовах доступності власних дітей влада над ними провокує до вчинення насильства); морально нерозбірливі (жорстоко поведуться з близькими людьми, тими, хто знаходиться у їхній владі і залежать від них: дружиною, ро-

дичами, друзями, підлеглими. Зрештою об'єктом насильства стає дитина, при цьому, як правило, гвалтівник цього типу примушує вступати з ним у сексуальний контакт, використовуючи фізичну силу); сексуально нерозбірливі (люди, для яких не існує меж і правил задоволення власних сексуальних потреб. В останні роки виділяється специфічний тип адиктивної поведінки: сексуальна адикція, хоча далеко не всі, які страждають нею, стають гвалтівниками); неадекватні (люди, які соціально не вписуються в рамки суспільства, для яких діти не мають ніякої цінності, і тому вони вважають, що можуть робити з ними все, що захочуть); особи, чия сексуальна орієнтація спрямована на дітей, тобто педофіли. Для задоволення своїх потреб вони не зупиняться ні перед чим, тому кількість жертв у даному випадку значно більша, ніж у ситуативних насильників. Цю категорію гвалтівників поділяють на такі типи: спокусники (вміють знаходити контакт з дитиною, спілкуватися з нею, слухати, розмовляти, встановлювати партнерські взаємини. Залучення в сексуальні дії відбувається поступово, супроводжується проявами уваги до дитини, залицянням і даруванням подарунків); інтроверти (цей тип не володіє такими ж навичками спілкування і зваблювання, як спокусник, тому встановлення тривалого контакту з дитиною, що дозволяє вступати в сексуальні відносини, для нього – непросте завдання. У зв'язку з цим його сексуальний досвід короткочасний і нерідко супроводжується фізичним насильством; садисти (їх найменше – 2% з даної категорії. У цих випадках сексуальні дії пов'язані з потребою заподіювати біль, аж до вбивства) [5].

Дехто з сексуальних насильників розуміє, що чинить зло, і почуває себе нещасними через свої дії. Інші вважають, що їхня поведінка є нормальною, так вони виражають свою любов до дітей. Дехто, проте не всі, самі страждали від насильства. На сьогодні учені спростували теорію «циклу насильства». Лонгітюдні дослідження, в ході яких відстежували поведінку дітей із задокументованими випадками сексуального насильства, вказали на те, що теорія про цикл насильства не є адекватним поясненням, чому люди сексуально домагаються дітей.

Немає чіткої відповіді на запитання: як можна зрозуміти, що хтось збирається використати дитину з сексуальною метою. Сигнали того, що доросла людина використовує дитину для сексуального задоволення, не завжди очевидні. Важливо ретельно зібрати інформацію та факти, щоб допомогти захистити дитину, уважно придивлятися до всіх, хто приділяє дитині надто багато уваги. Також батьки можуть запитати керівництво школи чи садка, яким чином заклад набирає персонал та волонтерів, що робить для того, аби забезпечити дітям захист.

Причиною для занепокоєння може стати поведінка дорослого або молодої людини, якщо він/вона: відмовляє дитині у необхідній приватності або можливості самостійно приймати рішення щодо особистих питань; наполягає на фізичних проявах любові, як то поцілунки, обійми або грайлива боротьба, навіть якщо дитина очевидно не бажає цього робити; надмірно зацікавлений сексуальним розвитком дитини або підлітка; шукає

нагоди, щоб залишитися з дитиною наодинці; проводить більшість свого вільного часу з дітьми та мало цікавиться проведенням часу з людьми свого віку; регулярно пропонує безкоштовні послуги няні або бере дітей на ночівлю; запрошує дитину на прогулянки та поїздки на канікулах; купує дитині дорогі подарунки або дає їй гроші без видимих причин; засипає дитину подарунками або дрібними сюрпризами; часто заходить до дитини/підлітка у ванну кімнату; ставиться до певної дитини як до улюбленця, роблячи її «особливою» порівняно з іншими членами сім'ї; проявляє надмірну опіку або суворо обмежує контакти дитини з іншими дітьми, особливо протилежної статі; ревнивий або контролює членів сім'ї.

У батьків також можуть виникнути запитання, чи можна батькам (чоловікам) купати дітей і пеленати їх, чи можна лоскотати, пестити? Так, звичайно. Все це нормально. Діти потребують батьківського тепла, любові, безпеки – для батьків природно годувати, одягати і купати своїх дітей. Також природно обнімати, цілувати, пестити дітей, проявляти свою любов і ніжність. Дітям може це подобатися, але якщо їм неприємно – час зупинитися. Дорослі не мають права піддавати дітей сексуальним діям для власного задоволення. Якщо їх починають турбувати власні сексуальні почуття до дитини – їм потрібна допомога спеціаліста. Насправді, на практиці непростого відрізнити провісники сексуального насильства від позитивного тілесного контакту, який абсолютно необхідний у спілкуванні з малими дітьми. Різниця між двома ситуаціями визначається намірами людини (ситуація могла б бути нормальною, якщо б не було «прихованої» думки, і дитина повинна це відчувати), а також тим, чи має можливість дитина вільно сказати «ні».

Висновки. Сексуальне насильство має різні прояви. Це не лише контактні форми, а й сексуальні зловживання, наприклад, непристойні sms повідомлення або повідомлення у соціальних ме-

режах, зваблivi телефонні розмови та ін. У будь-якому випадку вони становлять загрозу здоров'ю та розвитку дитини і мають небезпечні як безпосередні, так і віддалені наслідки.

Відомо, що сексуальне насильство над дітьми тримається в таємниці. Часто дитина нічого нікому не розповідає, тому що їй так сказали. Інша дитина, хоч і розуміє, що відбувається, не може розповісти про це, тому що насильник тримає її у страху. Дитина може боятися спричинити шкоду своїй сім'ї і відчутти себе нещасною. Допомогти їй відкрити свої страхи, переживання можна буде лише у тому випадку, якщо відносини між дорослим і дитиною будуватимуться на довірі. Важливо, щоб дитина, розповідаючи про свій біль, відчувала себе в безпеці. Діти дуже рідко обманюють про сексуальне насильство. Тому слід бути уважним до того, про що вони розповідають і обов'язково звертатися за допомогою до спеціаліста і діяти, захищаючи дитину.

Жертви сексуального насильства часто звинувачують самих себе, вважають, що вони спровокували насильника. Такі діти втрачають почуття самоповаги, зневажають своїми правами і погано орієнтуються в нормах поведінки. Вони погано уявляють собі, які відносини є нормальними. Це робить їх уразливими до нового насильства. Таким дітям потрібно повернути самоповагу, самоствердження і отримати чітку уяву про те, що є правильним і нормальним. Важливо переконати дитину: в тому, що трапилось з нею, – немає її провини, насильник не повинен був так себе вести, насильство більше не повториться. Наскільки це можливо, дитині потрібно допомогти «повернутися» до «нормального дитинства». Порушена проблема може бути поглиблена і розвинена в напрямі попередження військового та інформаційного насилля, профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ях переселенців та у сім'ях, членом яких є учасник антитерористичних операцій.

Список літератури:

1. Федоришин Г. М. Профілактика насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: навчально-методичний посібник / Г. М. Федоришин, О. З. Лютак. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 254 с.
2. Защита детей от жестокого обращения / под ред. Е. Волковой. – С. Пб.: Питер, 2007. – 256 с.
3. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика: інформ.-метод. посібник / за заг. ред. Цюман Т. П. – К.: ФОП Пономаренко Я. М., 2011. – 76 с.
4. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброта Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. – Київ, 2012. – 246 с.
5. Догадина М. А. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших / М. А. Догадина, Л. О. Пережогин. – Режим доступа: <http://www.rusmedserv.com/psychsex/sexvictim.shtml>

Федоришин Г.Н.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЛЕ НАД ДЕТЬМИ КАК СОЦІАЛЬНА І ПСИХОЛОГІЧЕСЬКА ПРОБЛЕМА

Анотація

Дети в Україні сталкються з жорстоким обращенням, буллінгом і неуваженням. Многіе из них стають жертвами сексуального насилія і експлуатації. В статті актуалізується питання попередження жорстокого обращення з дітьми і психологічної реабілітації осіб, підвергнувшись сексуальному надругательству. Раскрито содержание понятія «сексуальное насиліе». Определены личностные, семейные, соціально-психологіческие фактори сексуального насилія, его послєдствия для личности. Выделены семьє группы риска относительно внутрисемейного сексуального насилія над дітьми.

Ключевые слова: личность, семья, сексуальное насиліе, жертва, жорстокое обращенние.

Fedoryshyn G.M.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

SEXUAL VIOLENCE OF CHILDREN AS A SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Summary

Children in Ukraine face ill-treatment, bullying and disrespect. Many of them become victims of sexual violence and exploitation. The article addresses the issue of prevention of child abuse and psychological rehabilitation of sexually abused people. The content of the concept of «sexual violence» is revealed. The personal, family, social-psychological factors of sexual violence and its consequences for the personality are determined. Risk families are identified in relation to intra-sexual and sexual abuse of children.

Keywords: personality, family, sexual violence, victim, ill-treatment.